

## יודנראטים, משטרה יהודית ואנשי קאפו

לפי הוראותיו של ראש משטרת הבטחון הנאצי ריינהרד היידריך (מ-21 לספטמבר 1939) ולאחר מכן בהתאם להוראה של הנס פרנק, מושל "הגנראל גוברנמנט" בפולין (מ-18 לנובמבר=1939), הוקמו "יודנראטים" ("מועצות יהודים") בשטחי פולין הכבושים. במשך הזמן הוקמו יודנראטים גם בארצות אחרות שנכבשו על ידי הגרמנים, שנקראו לפעמים בשמות שונים.

היודנראטים אמנם נכפו על ידי הגרמנים על היהודים, אבל היו מקרים שהיהודים עצמם היו מעוניינים בהקמת נציגות מסויימת שתייצג את האוכלוסיה היהודית על מנת להקל את סבלה. לפי הוראותיו של היידריך הצטרפו היודנראטים להיווסד מאישים חשובים בקהילה ומרכנים שנתרו בחיים. הגרמנים ראו במוסד זה אמצעי להעברת הוראותיהם ורצו להסתייע בו בהגשמת מזימותיהם להשמדת היהודים.<sup>1</sup>

בתום מלחמת העולם השניה החל ויכוח בציבור היהודי בדבר אשמת היודנראטים והמשטרה היהודית בגטאות בשיתוף פעולה עם הגרמנים.<sup>2</sup> בעניין זה הרחיקה לכת הפילוסופית-העתונאית חנה ארנדט היהודיה בספרה האנגלי "אייכמן בירושלים". היא מאשימה את ההנהגה היהודית בכללה בארצות הכיבוש הגרמני. לדבריה: "לולא נסחפה

1 על נושא ה"יודנראטים" נכתבו ספרים ומאמרים רבים. כאן נציין אחדים בלבד: נחמן בלומנטאל, דרכו של יודנראט (תעודות מגיטו ביאליסטוק), ירושלים תשכ"ב; ישעיה טרונק, יודנראט, יד ושם ירושלים תשל"ט; אהרן וייס, "לדרכם של היודנראטים בדרום מזרח פולין" (להלן: לדרכם של היודנראטים), ילקוט מורשת, חשוון תשל"ג (ט"ו), עמ' 59-122; הנ"ל, "כירוים כשאלת מעמדה ועמדותיה של ההנהגה היהודית בפולין הכבושה" (להלן: ההנהגה היהודית בפולין הכבושה), קובץ יד ושם, ירושלים תשל"ח (י"ב), עמ' 243-266; שלום חולבסקי, על נהרות הניימן והדנייפר, תל אביב תשמ"ב, פרק י"ג. על הוראותיהם של ריינהרד היינריך והנס פרנק ראה וייס, ההנהגה היהודית בפולין הכבושה, שם עמ' 249-250.

2 בער מארק, "יודנראטישע אהבת ישראל", בלעטער פאר געשיכטע, ווארשה יולי-ספטמבר 1952, כרך ה, חוברת ד, עמ' 63-115.

המנהיגות היהודית עצמה להגיון השטני של ההשמדה לא היו חלליה רבים כל כך". היא טוענת, שההנהגה היהודית כמעט ללא יוצא מן הכלל שיתפה פעולה עם הנאצים, "הפקידים היהודים נעשו כלי שרת לרצח", והגרמנים יכלו לתת אימון בהם שיבצעו את הפקודות הקשורות בגירוש. את "תפקידם של המנהיגים היהודים" היא מציינת כפרק "הקודר ביותר של כל הפרשה הקודרת". דבריה של ח. ארנדט, שמוצאה מגרמניה והתישבה בארצות הברית, התקבלו בעולם היהודי בתדהמה.<sup>3</sup>

בשנים האחרונות נוטים להתיחס לראשי היודנראטים לגופו של העניין לפי מעשיהם ופעולותיהם. היו יודנראטים שהיו מוכנים לשתף פעולה עם הגרמנים עד הסוף כדי לשמור על האינטרסים שלהם, להציל את עצמם ואת משפחותיהם. הללו התדרדרו לעתים אל עברי התהום בלי היכולת לשוב אל צלם אנוש. ראשי יודנראטים אחרים היו מוכנים לשתף פעולה עד גבול מסויים ובעיקר כאשר דובר על דרישות כלכליות, אך כאשר נדרשו למסור יהודים לגירוש למחנות המות (בלשון הגרמנים: "התישבות מחדש") השיבו לגרמנים בשלילה. ראשי יודנראטים מהסוג השני היו מוכנים להקריב את חייהם, ואכן רובם נרצחו על ידי הגרמנים או שהתאבדו וסירבו להיענות לדרישות הגרמנים. היו כאלה שלא היו מוכנים מלכתחילה לשום שיתוף פעולה עם הגרמנים והם שילמו בחייהם מיד בתחילת הכיבוש. אפשר לומר שהיודנראטים נהגו בצורות שונות מגטו אחד למשנהו, והיו מקומות שבאותו גטו עצמו היו חילוקי דעות בין חברי היודנראט.

כאמור למעלה, ההוראה להקים את היודנראטים באה מלמעלה מן השלטונות הגרמניים. אמנם לאחר שהוטל כבר התפקיד להקים את היודנראט על אחד מראשי הקהילה או על סתם אדם שנקלע בדרכם הירשו הגרמנים על פי רוב שהיהודים עצמם יבחרו את שאר חברי היודנראט. כמובן אם הנבחרים לא נתקבלו על דעתם היו מסלקים אותם. בחירות חברי היודנראט נערכו בדרך כלל בבית הכנסת או בבית המדרש של העיירה.

בעיירה אישישוק נצטווה הרב שמעון רחבסקי ע"י הגרמנים להקים בקהילתו את היודנראט. הוא כינס את הקהל בבית הכנסת והודיע ברכים על הוראת הגרמנים. איש מן הנאספים לא הסכים להיבחר לכהן ביודנראט. לבסוף נבחרו 12 המועמדים על פי הפלת גורל.<sup>4</sup>

מעטים מאוד היו היהודים החרדים שומרי מצוות שהסכימו לעמוד בראשי היודנראטים

3 H. Arendt, Eichman in Jerusalem, N.Y. 1963. תוכן ספרה של ח. ארנדט עורר כשעתו פולמוס חריף. דבריה הופרכו ע"י יעקב רבינסון, העקוב למישור, ירושלים 1966. הציטוטים מתוך ספרה של ארנדט מוכאים אצל רבינסון, עמ' 130-131. דעות חמומות מביע גם ראוּל הילברג במאמרו "היודנראט ככלי-שרת ביודעין או בלא יודעין", בתוך: דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית 1933-1945, יד ושם ירושלים תשי"מ, עמ' 23-25. בין השאר טוען הילברג, שחברי היודנראטים קיימו קשר הדוק עם היהדות והם היו סוחרים מוצלחים, בעלי מקצועות חפשיים "ורבנים שנשאו עמם את העבר היהודי" (שם, עמ' 25). להערתו האחרתה של הילברג אין כל יסוד. ראה להלן על השתתפותו המעטה של רבנים במאות היודנראטים שקמו בגטאות, ובמידה והיו רבנים שהיו חברי יודנראטים הערכת הציבור כלפיהם היתה על פי רוב חיובית.

4 אישישוק, קדוּתיה וחורבנה (בעריכת שאול ברקלי), ירושלים תשי"י, עמ' 62-64.

או כחברים בהם. עוד פחות מהם שירתו במשטרה או בתפקיד של קאפו במחנות הריכוז.<sup>5</sup> האדמו"ר מראדזין רבי שמואל שלמה ליינר דרש מחסידיו שלא יקיימו כל קשר עם היודנראט במקומות מושבותיהם. הוא הזהירם, שמי שידרוך על מפתן היודנראט לא יהיה לו חלק בעולם הבא.<sup>6</sup> אנשי צ'ורטקוב מספרים, שהם התרחקו מן היודנראט השני (שבראשו עמד ד"ר אבנר) כ"ממצורעים".<sup>7</sup> יחסם ליודנראט הראשון היה שונה.

במידה ורבנים או סתם יהודים שומרי מצוות הסכימו לעמוד בראש היודנראט או לכהן בו כחבר מן השורה הם עשו זאת ככורח המציאות ומתוך תחושה של שליחות ציבורית. הם האמינו שיוכלו להקל את מצוקת בני קהילתם. הערכת הקהילה כלפי רבנים אלה היתה על פי רוב חיובית.

בעיירה אילייה עמד בראש היודנראט הרב אברהם אלי רמו. באחת מדרשותיו ניסה לעודד את האנשים שנאלצו לצאת לעבודת כפייה ואמר, שהימים הם ימי פעמי המשיח ועל היהודים תחילה לבנות את הערים "פתום ורעמסס" [כפי שעשו אבותינו במצרים] ורק אחר כך יהיו ראויים לגאולה. בעדותו של אחד מבני העיירה נאמר עליו, ש"התנהג באורח הוגן ביותר והעמיס על עצמו את כל צרכי האוכלוסיה היהודית". בעדות אחרת נאמר עליו, שהוא "עשה בתנאים הקיימים הכול ובמיטב יכולתו להעביר את רוע הגזירה. הוא נהג ביושר ובאובייקטיביות".<sup>8</sup>

היודנראט בלאחווה (כפולסיה), שהיו לו שלושה רבנים יועצים, זכה לאחר המלחמה להרבה שבחים ודברי הערכה. יו"ר היודנראט דוב לופאטיץ הצליח תמורת מתן שוחד לגרמנים להפסיק את האקציה הראשונה. על חברי היודנראט שם, נאמר: "ועד העיירה, היודנראט, היה כולו יהודים טובים, מסורים לאחיהם ואנשי מרץ, יהודים שהשתדלו להגן לא על עצמם בלבד אלא על אחיהם, כל עוד היתה להם האפשרות לכך".<sup>9</sup> על הרבנים היועצים בלאחווה נאמר:

"וכיועצים קבועים שימשו זלמן חפץ והרבנים ר' אברהם חיים זלמן ור' לייזרקע. בין הפליטים הרבים שהגיעו ללאחווה בדרך נדודיהם מחמת המציק היה גם הרב מינצברג הי"ד אחד מראשי הישיבה של חכמי לובלין ומגדולי התורה שבפולין מלפני המלחמה.

- 5 טרונק, יודנראט, שם עמ' 15; יוסף ולק, "ההנהגה הדתית בתקופת השואה" (להלן: ההנהגה הדתית) בתוך: דמות ההנהגה הדתית בארצות השליטה הנאצית 1933-1945, שם עמ' 328-329.
- 6 מנשה אונגר, אדמורי"ם שניספו בשואה, ירושלים 1969, עמ' 291; ולק, ההנהגה הדתית, שם עמ' 329.
- 7 ספר יזכור להנצחת קדושי קהילת צ'ורטקוב (בעריכת ישעיה אוסטרדין), חיפה-ת"א תשכ"ז, עמ' 299.
- 8 ספר אילייה (בעריכת אריה קופולוביץ), [ת"א] תשכ"ב, עמ' 404, 427; ש. חולבסקי, שם עמ' 254-253.
- 9 ראשונים למרד לחווא (בעריכת ח.א. מיכאלי, י. ליכטנשטיין, י. מורכציק, ח. שקלאר. בהוצאת אנציקלופדיה של גלויות) ירושלים-ת"א תשי"ז, עמ' 32-33, וראה וייס, לזכרם של היודנראטים, עמ' 67.

אליו היה הועד פונה בבקשת עצה והוא בכח פקחותו והתמצאותו המופלאה בכל עניין שימש להם למדריך ומדובן בפעולותיהם.<sup>10</sup>

כשרדש הקומיסר הגרמני מדוב לופאטין למסור לו 100 יהודים להריגה, השיב לו לופאטין: "הרגני תחילה, אין לי כל רשות למסור בידך אנשים אחרים". הגרמני סטר על לחיו של לופאטין וכזה נסתיים העניין.<sup>11</sup> סמוך לחיסולו של הגטו הודיעו הגרמנים על כוונותיהם לגבי עתיד הגטו והבטיחו להשאיר בחיים 30 איש, כיניהם גם את חברי הועד. על כך השיב לופאטין: "לשיעורין לא תרצחו אותנו — או שכולנו נשארים בחיים או שכולנו מושמדים".<sup>12</sup>

בפיוטרקוב ניצל הרב ר' משה חיים לאו הי"ד את תקופת כהונתו הקצרה הכלתי רשמית כ"זקן היהודים"<sup>13</sup> או כחבר רגיל ב"יודנראט" להבאת חללי מלחמה יהודיים לקבר ישראל, להסתרת ספרי תורה בבית העלמין ולהצלת חיילים יהודים מן הצבא הפולני שנפלו בשבי הגרמנים. כאשר החלו הגירושים דרש מבני קהילתו כופר נפש לשם הצלת המגורשים תמורת שוחר (ראה בפרק על פיוטרקוב עמוד 184).

יו"ר היודנראט בראטנה הרב דוד אהרן שפירא נדרש למסור לידי הגרמנים מספר יהודים שהואשמו על ידם בפעולות חבלה. הרב שפירא השיב להם: "תוכלו לקחת אותי, אבל אנשים חפים מפשע אינני מוכן למסור למוות". גם סגנו של הרב שפירא סירב לשתף פעולה עם הגרמנים. השניים זכו להערכה רבה מבני עירם. אחד השרידים העיד על הרב שפירא: "הוא היה היחידי שעודד את העיירה והיה יהודי גא מלא בטחון. תמיד היה מנחם את כולם עם חיוך על פניו והיה אומר: "אנחנו נבלה אותם ("מיר וועלן זיי איבער לעבן") בעזרת אלקים".<sup>14</sup>

במקרים רבים אחרים נרתמו רבנים לעזרת היודנראטים כאשר חששו שחלק מן הציבור עלול להתקפח על ידי חלוקה בלתי צודקת של מסים וקונטריבוציות (תשלומי קנסות) שהוטלו על העיירה או של עבודות כפייה שהגרמנים חייבו בהן את היהודים. בעיירה סוקולי (ליד ביאלסטוק) התעוררו חילוקי דעות בין הקהילה לבין היודנראט בדבר חלוקת העבודה. רבה של הקהילה שהיה "חבר כבוד" ביודנראט אסף את כל החייבים בעבודה ונאם בפניהם, שרק על ידי עבודה אפשר יהיה להציל את החיים. הוא הציע להטיל קנסות על המשתמטים ולחייב את האנשים לפי הגיל והכוחות. הוא טען, שבמשפחות הנמצאות במצוקה יש לשחרר את המפרנסים מעבודות כפייה כדי שיוכלו לדאוג לפרנסת משפחותיהם.<sup>15</sup>

10 ראשונים למרד לחווא, עמ' 47; וייס, שם עמ' 70.

11 ראשונים למרד לחווא, עמ' 33.

12 שם, עמ' 62.

13 עקב היעדרם של מנהיגי הקהילה הוטל על הרב לאו לכהן כ"זקן היהודים". לאחר שהתייצב המצב נמצא מועמר אתר למלא תפקיד זה, והרב לאו נשאר לכהן כחבר רגיל ביודנראט.

14 יזכור בוך ראטנע — דאס לעבן און דער אונקום פון א אידיש שטעטל אין וואלין, ברענעס איירעס 1954, עמ' 488, 492, 567, 591, וראה וייס, לדרכם של היודנראטיים, עמ' 99-100.

15 ספר זכרון לקדושי סוקולי — סאקלער זכור בוך (בעריכת משה גרוסמן), ת"א 1962 עמ' 57; וייס, שם עמ' 70.

בקהילת רפאלובקה (ליד ולדימרץ) התקיימה פגישה בין היודנראט לבין חשובי הקהילה בביתו של הרב פסמניץ (שמו הפרטי לא צויין במקור) והוחלט להשביע בחרם על הצהרת אמת בדבר פרטי רכושו של כל אחד ואחד מבני הקהילה. לאחר החלטה זו נתכנסו כולם בבית הכנסת של חסידי סטיפאן ושם "הורלקו הנרות השחורים, ארון הקודש נפתח והרב לבוש בקיטל הלבן ועטוף בטלית כשקולו רועד מדמעות ועמו פורצים בבכי גדול כל הנאספים. עתה החלה עריכת הרשימה — פירוט רכושו של כל אחד".<sup>16</sup>

בעיירה ויסוצק נדרשו היהודים למסור לידי הגרמנים כמות גדולה של זהב. גם כאן התכנסו היהודים בהשתתפותם של חברי היודנראט ובנוכחותו של הרב [יהושע] אבלסון. בהשבעה בחרם הצטרפו היהודים למסור את הזהב שהיה ברשותם. אחד השרידים מתאר את הטקס: "מעמד החרם היה מדכא. תקעו בשופרות. הדליקו נרות והשביעו את כל היהודים למסור את הרכוש. הנוכחים געו בבכי. אחרי זה אספו קילוגרם אחד של זהב שנמסר לגרמנים".<sup>17</sup>

הלבטים בהם התלבטו מנהיגי הגטו היו, עד היכן הוא קו הגבול שמותר היה לשתף פעולה עם הגרמנים. מ. טוביאס יו"ר היודנראט בעיר בורשטיין היה מוכן להיענות לדרישות הגרמנים כל עוד שדוכר על גזירות כלכליות. לעומת זאת כאשר דרשו ממנו למסור מאתיים חמישים יהודים לגירוש, כינס טוביאס את היהודים לבית הכנסת ואמר להם: "עד עכשיו מוכן הייתי לקחת מכם את הרכוש, אבל עכשיו דורשים ממני למסור חיים יהודיים. אינני רוצה לחיות יותר. אמסור את עצמי לידי הגרמנים שיהרגו אותי. חשבתי בעבר שתמורת רכוש אוכל להציל את חייכם".<sup>18</sup>

מן האמור מסתבר, שאנשי יודנראטים אחדים ששיתפו פעולה עם הגרמנים עשו את הרע במיעוטו וידעו היכן הגבול המותר שאין לעבור אותו. היו מקרים שראשי יודנראטים ענו לדרישות הגרמנים בצורה בוטה ובאומץ לב ולא נענו לדרישותיהם הרצחניות.

בזדונסקה-וולה (עיר בסביבות לודז') נדרש ד"ר למברג יו"ר היודנראט למסור לידי הגרמנים בפורים תש"ב רשימה של עשרה יהודים לתלותם כנקמה ביהודים על שתלו כאלפיים שנה לפני כן את עשרת בני המן. על כך הגיב ד"ר למברג: "רק אותי, אשתי ואת ילדי אתם יכולים לקחת — אבל לא אתן את ידי לשפיכת דמם של אנשים חפים מפשע".<sup>19</sup> ד"ר למברג היה עקבי בדעותיו. בחודש יולי אותה שנה כאשר נדרש למסור רשימת אנשים לגירוש הוא סירב שוב. הנס ביבוב הגרמני ששלט על גטו לודז' הודיע לד"ר למברג, שהוא מוכן לסלוח לו על הפרת פקודותיו בתנאי שלאחר שהוא יועבר לגטו לודז' הוא ישתף שם פעולה עם הגרמנים. על כך השיב ד"ר למברג שוב באומץ לב: "הייתי ראש הקהילה ותפקידי היה להגן על היהודים ולפעול למענם. הנני רופא לפי מקצועי ורצוני לעסוק בו גם בגטו לודז'. אין לי נסיון ואף לא רצון לשתף פעולה עם הגסטאפו". ד"ר למברג נעצר ועקבותיו נעלמו.<sup>20</sup>

16 ספר ולדימרץ (בעריכת אהרן מאירוביץ), ת"א [תשכ"ג — לפי ההקדמה], עמ' 407-408.

17 עיירתנו ויסוצק (בעריכת אריה פיאלקוב), חיפה תשכ"ד, עמ' 103; וייס, שם עמ' 72, 116 הערה 77.

18 ספר בורשטיין (בעריכת ש. קאנץ — הוצאת אנציקלופדיה של גלויות) ירושלים-ת"א 1960, עמ' 323; וייס, שם עמ' 83.

19 וזדונסקה-וולה (בעריכת אלחנן ארליך), ת"א 1968, עמ' 350.

20 שם, עמ' 188-189.

כטומאשוב עמד בראש היודנראט אדם עממי ופשוט בשם יהושע פישלזאן. בימי מלחמת העולם הראשונה כאשר נכבשה העיר על ידי הגרמנים ואחר כך על ידי האוסטרים התמנה מטעמם לראש העיר. במלחמת העולם השנייה כאשר כבשו הגרמנים שנית את העיר מינוהו ל"זקן היהודים" (= "יודנאלטסטן"). באחד הימים דרשו ממנו הגרמנים להגיש רשימה של מועמדים עד למחרת היום בשעה שתיים עשרה. פישלזאן התיצב למחרת היום בשעה שנקבע לו, אך לא הביא עמו את הרשימה שהגרמנים ביקשו ממנו. כשנשאל על הסיבה לאי הגשת הרשימה, השיב לגרמנים: "קיבלתי את המשרה בתור 'זקן היהודים' במטרה לשמור על סדר ולמלא אחר הוראות, אבל מצפוני אינו מרשה לי לבגוד באחי ולמסרם להריגה. אני לוקח בחשבון, שאני נמצא בידכם ותוכלו לנהוג בי כאוות נפשכם אבל לא אכתים את ידי בדם". הגרמני ששמע את הדברים הנועזים של פישלזאן ירה בו באקדחו ורצחו.<sup>21</sup>

בסוסנוביץ התקיימה אסיפה בראשותו של יו"ר הגטו משה מריץ (שהתמנה אחר כך לראש זקני היהודים בשלויה המזרחית) והתנהל דיון בדבר דרישת הגרמנים (ובהסכמת משה מריץ), למסור בידם מכסת אנשים לגירוש. על הצעתו של מריץ השיב שבתאי יונגסטר, אחד מחברי היודנראט: "כמה שנים נותרו לי עוד לחיות? כיום אני בן ארבעים ושתיים, אבי ז"ל מת בגיל חמישים ושלוש, ובכן בגלל אותן שנים מועטות אעבור על פסק דינו של הרמב"ם ז"ל? האומר: אם הגויים יאמרו תנו לנו אחד מהם ונהרגנו, ואם לא נהרוג את כולכם — יהרגו כולם ולא ימסרו נפש אחת מישראל". שבתאי יונגסטר המשיך ואמר: "השאלה מתיחסת לחייהם של אלפי יהודים, ואתם רוצים לשכנע אותי שאתן ידי לכך? לא! אני אלך יחד עם אחי". שבתאי יונגסטר גורש עם שאר היהודים לבירקנאו ושם נרצח.<sup>22</sup>

דיון דומה התנהל בין אנשי היודנראט בגטו שאוולי. הגרמנים דרשו לספק להם 27 יהודים. זה היה בדיוק מספרם של האנשים שהתכנסו במשרד היודנראט. אחד הנוכחים באסיפה הציע, שיקחו 27 איש מבין הזקנים והחולים. קם אהרן זאגוריק והשיב, שהרמב"ם הרי פוסק שאם גויים תובעים למסור יהודי — אז יהרגו כולם ואסור למסור לידם יהודי חף מפשע... שיקחו הגרמנים את מי שרוצים אבל לנו אסור למסור יהודי לידם. לאחר דממה רשם דוקטור דיראקטורוביץ על פיסת נייר בגרמניה: "אנו [הנוכחים, 27 במספר] מוכנים להיות הקרבנות אם זהו דרישת אלקים". כולם חתמו על הפתק שנמסר לגרמנים. למחרת היום התיצבו החתומים לפני הגרמנים. בסוף ויתרו הגרמנים על דרישתם והסתפקו בהטלת קנס כספי על הגטו בגובה של 20,000 מרקים.<sup>23</sup>

כאמור, לא כל היודנראטים פעלו לפי אמות מידה מוסריות או דתיות שוות. היו יודנראטים אשר בשעות גורליות מכריעות של חיים או מוות לא היו מסוגלים לעמוד במבחן המוסר, ועשו את הכול רק בכדי להציל את עורם.

אחד משרידי בובורקא מתאר את מעשי השוד של הגרמנים והאוקראינים, ועל כך הוא מוסיף:

"אך ההשפלה הגדולה ביותר ואת היאוש העמוק ביותר הביאו הגרמנים על היהודים

21 טאמאשווער זכור בך, ניו יורק 1965, 772-773.

22 ספר סוסנוביץ והסכיבה (בעריכת שמעון גשורי), תל אביב תשל"ד, כרך ב, עמ' 280.

23 לוי שאליט, אזוי זענן מיר געשטארבן, מינכן 1949, עמ' 135-136.

במרתן של מועצת היהודים והמשטרה היהודית. מתוך תקווה להציל את חייהם ואת חיי קרוביהם סייעו כמעט כל החברים של המועצה באורח פעיל — פרט ליוצאים מן הכלל מעטים — לדכא ולהשמיד את האוכלוסייה היהודית.<sup>24</sup>

בעיירה סקאלאט הגיעו אנשי היודנראט ואנשי המשטרה היהודית לשפל מוסרי עוד יותר עמוק. בימים י"א חשון תש"ג (21-22 לאוקטובר 1942) נערכה אקציה בעיירה. לשם כך הגיעו לשם אנשי ס.ס. ומילציה אוקראינית. לעזרתם של הרוצחים באו עסקני היודנראט והמשטרה היהודית. הובטח להם שתמורת עזרתם לא יפגעו הם וכני משפחותיהם. נציגי היודנראט ואנשי המשטרה עברו עם הגרמנים מכית לבית, וכיום הראשון של האקציה אספו באכזריות רבה כ-2000 נפש שרוכזו בבניין בית הכנסת. לאחר שהחוטפים נתעייפו נערכה לכבוד הרוצחים סעודה מפוארת בליווי תזמורת בבית היודנראט. למחרת נמשכו החטיפות ובסך הכול נשלחו כ-3000 יהודים למחנה בלז'ץ. שניים מחברי היודנראט שנחטפו ביום הראשון של האקציה על ידי הגרמנים שוחררו תמורת 25 יהודים חדשים שהוצאו מן הבונקרים וצורפו למשלוח. בסיום האקציה נערכה מסיבה נוספת בבית היודנראט.

ב-7 לאפריל נערכה אקציה נוספת בסקאלאט בעזרת המשטרה היהודית. הנחטפים הועברו לשלושה בורות גדולים מאחורי העיירה ושם נרצחו. לפני הובלת הקרבנות למקום הרצח רוכזו כולם בבית הכנסת ושם עלה על הבמה ברל בנו של הרב בנימין וואלאוויטש "למדן איש טוב לב, בעל תפילה ובעל תוקע". הוא נאם בפני הנאספים ואמר: "זה יום הדין שלנו, אנו הולכים למות. קידוש השם מכפר על כל העוונות. אין לנו להתנגד להשגחה". כאשר הובלו האנשים מבית הכנסת לבורות הוא היה הקרבן הראשון והוא נורה מכיוון שסירב לפשוט את בגדיו.<sup>25</sup>

נאמר כבר, שבין חברי היודנראטים היו שציטטו מדברי הרמב"ם וטענו שאסור למסור יהודים לידי הגרמנים. ויכות זה שמכונה בין המלומדים "ויכות הרמב"ם" התנהל במספר גטאות גדולים ביתר שאת כאשר רבנים יצאו במחאה נגד מנהיגי הגטו שעמדו למסור יהודים לידי הגרמנים. במקרים אחרים פנו ראשי הגטו ביחמתם הם אל רבנים וביקשו את עצתם. מאחר שהציטוטים מדברי הרמב"ם בפי רשמי הזכרונות הם לעתים מקוטעים ומשובשים, לכן נביא כאן את דברי הרמב"ם כפי שהם מופיעים במקור:

“נשים שאמרו להן עובדי כוכבים: תנו לנו אחת ונטמא אותה, ואם לאו — נטמא את כולכן — ייטמאו כולן, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. וכן אם אמרו להם עובדי כוכבים: תנו לנו אחד מכם ונהרגנו, ואם לאו — נהרוג כולכם — יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל, ואם יחדוהו להם (=נקבו בשמו של המבוקש) ואמרו: תנו לנו פלוני, או נהרוג את כולכם — אם היה מחוייב מיתה כשבע בן בכרי, יתנו אותו להם. ואין מורין להם כן לכתחילה. ואם אינו חייב מיתה — יהרגו כולם ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל” (הלכות יסודי התורה, פרק ה, הלכה ה).

24 לזכר קהילת בוכורקא ובנותיה (עורך שרגא פייבל קלאי), ירושלים [תשכ"ד], עמ' 96.

25 אברהם וייסבראד, עס שטארבט א שטעטיל, מגילת סקאלאט, מינכן 1948, עמ' 54-65. על ברל בן הרב ראה שם, עמ' 82-87.

בלכוב דרשו הגרמנים מהיודנראט למסור לידם רשימה של 30,000 יהודים שנחשבים "ללא מועילים" ומתקיימים מתמיכת הקהילה. כשנודעה בציבור דרישת הגרמנים, התיצבה משלחת רבנים לפני יו"ר היודנראט ד"ר לנדסברג ואמרו לו, שאם יציית לפקודת הגרמנים הוא ישא באחריות מצפונית כבדה "כי על פי הדין ולפי המוסר היהודי כשיבואו שונאינו ויאמרו הוציאו אלינו אחד מכם ונהרגנו, ולא — נהרוג את כולכם, מוטב שימותו כולם ולא ימסרו נפש אחת מישראל בידי השונא. כך פוסקת ההלכה. ד"ר לנדסברג נפגע מדברי הבקורת והשיב לרבנים, שהזמנים השתנו וקהילתנו איננה עוד קהילה כבעבר, כיום היא מכשיר מוציא-לפועל של הגסטאפו (ראה בפרק על לכוב עמוד 180).

"ויכוח הרמב"ם" (או ויכוח על סמך הדברים שכתלמוד) התנהל גם בגטאות שבראשם עמדו מנהיגים תקיפים ידועים. בגטו לודז' פנה מרדכי חיים רומקובסקי (יו"ר היודנראט) עצמו אל הרבנים ושאל בעצתם אם עליו להיענות לדרישת הגרמנים ולמסור לידם אלפי יהודים ועל ידי כך להציל את שאר תושבי הגטו. הרבנים השיבו לו: "מאי חזית דדמי דידך סומק טפי... (מדוע נראה לך שדמך אדום יותר מדמם של אחרים)".<sup>26</sup> רומקובסקי לא שמע בקולם (ראה בפרק על לודז' עמוד 165).

בוילנה התיצבה משלחת של רבנים בפני מפקד הגטו יעקב גנס לאחר "האקציה של התעודות הצהובות" (ראה בפרק על וילנה) וטענו כלפיו שהוא מסר לידי הגרמנים אנשים חפים מפשע בעוד שלפי הרמב"ם אין למסור יהודים לידי רוצחים אלא אם כן הרוצחים מציינים במפורש את שמו של המבוקש ואם הוא ביצע עבירה כלשהי אישית. גנס הצטרף באמרו, שעל ידי הסגרת מעטים הוא מציל את הרבים. הרבנים השיבו לו שלפי הרמב"ם "אם אמרו עכו"ם תנו לנו אחד מהם ונהרגו... יהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל".

בויכוחים מסוג זה בגטאות השונים לא היו תמיד זהות פסיקותיהם של הרבנים. עובדה זו אפשר להסביר בכך שגם דרישותיהם של הגרמנים, שרצו להוליך שולל את היהודים, לא היו תמיד מנוסחות בצורה זהה. לפעמים הם דרשו סתם רשימה של יהודים בלי להסביר את כוונתם. במקרים אחרים אמרו שהם דורשים יהודים לשם "ישובם מחדש" או שדרשו לרכז יהודים במקום מסויים בגטו. לפעמים דרשו מספר יהודים לשם הוצאה להורג ממש. על רקע זה אפשר ליישב את תמיהתם של חוקרים שמציינים שרבני גטו וילנה קבעו שלפי הרמב"ם אין למסור יהודים בידי הגרמנים, בעוד שבגטו קובנה התיר רבי אברהם דובר כהנא-שפירא לציית להוראות הגסטאפו לפרסם כרוז מטעם היודנראט הקורא לציבור להתיצב ב"כיכר הדמוקראטים".<sup>27</sup>

לעומת רומקובסקי מלודז' ומספר ראשי גטאות אחרים (כגון יעקב גנס, משה מריץ ועוד) שהואשמו על ידי שרידי הגטאות בשיתוף פעולה עם הגרמנים, היו עשרות ראשי גטאות

26 יעקב נירנברג, "די געשיכטע פון לאדז'ער געטא", בקובץ: אין די יארן פון יידישן אומקום, ניו יורק 1948. ראה גם למעלה בפרק על לודז', וראה להלן בפרק זה. הציטוט "מאי חזית..." ראה במסכתות יומא, פ"ב, ע"ב; סנהדרין, ע"ד, ע"א; פסחים, כ"ה ע"ב.

27 ראה בפרק על קובנה ועיין במאמריהם של אליהו בן זמרה, "קדושת החיים ומסירות נפש בימי השואה עפ"י ההלכה", סיני תשל"ז (כרך 80), עמ' קס"ד-קס"ז; יוסף נדבה, "בעיות ההלכה בגטאות", דפים לחקר תקופת השואה, ת"א תשל"ט, עמ' 44-47; הרב יהודה דוד בלייך, "גדרי מטירה והצלה", בתוך: תורה שבעל פה, ירושלים תשמ"ה, עמ' קל"ג-ק"מ.

אחרים שלא יכלו לעמוד בלחץ הנפשי כשנדרשו למסור יהודים לגרמנים והחליטו לשלוח יד בנפשם.<sup>28</sup> המקרה הידוע ביותר היה התאבדותו של אדם צ'רניאקוב יו"ר היודנראט בווארשה. הגרמנים דרשו ממנו למסור לידם כמה אלפי יהודים לגירוש. הוא העדיף להרעיל את עצמו ברעל ציאנקלי כדי שלא יצטרך לעמוד בדרישות הגרמנים (ראה בפרק על ווארשה). יש שראו במעשיו מעשה גבורה ואיתות למה שצפוי לגטו בעתיד. אחרים סברו שבמקום לברוח מן המערכה היה צריך צ'רניאקוב להודיע ליושבי הגטו על מזימותיהם של הגרמנים כדי שיוכלו בעוד מועד להתכונן לברוח או להתמרד.

לפני שנים אחדות נשאלה שאלה הלכתית<sup>29</sup> שמזכירה את התנהגותם השונה של שני ראשי יודנראטים (צ'רניאקוב ורומקובסקי) בלי ציון שמותיהם. השאלה הופנתה אל הרב ר' נתן גשטטנר מבני ברק. להלן השאלה כפי שהיא מצוטטת על ידי הרב גשטטנר:

“ע”ד ששאל אשר בשנות החורבן במדינת פולין הוקמו בגיטאות ע”ג-הרשעים מועצות יהודיות, יודנראט בלע”ז, ומטרתם של הרשעים היתה שהיהודים בעצמם יסייעו במזימתם בהשמדת היהודים ר”ל, ובגיטו אחד כשהרשעים דרשו מיושב ראש המועצה למסור לידם כמה אלפי יהודים והלה ידע שהם נלקחים להריגה הלך הלה ואיבד את עצמו לדעת, ועי”ז נודע ליהודים מזימות הרשעים ויש שברחו או התחבאו, ואילו בגיטו שבעיר אחרת מסר היו”ר ליד הרשעים כל פעם כמה אלפי יהודים באמרו ליהודים הכלואים בגיטו כי ע”י מסירת מעטים לידי הרשעים הוא מציל את השאר, ובצורה כזאת מסר למעלה ממאה אלף יהודים עד שלבסוף גם הוא עצמו נשלח להריגה ר”ל — ונפשו בשאלתו אם עפ”י דין תורה היה רשאי להתאבד או למסור בידי יהודים מעטים בידי הרשעים בתקוה להציל את השאר.

הנה הקשה לשאול בהלכה הנוגעת לנפשות וכבר כתבנו בשו”ת להורות נתן (ח”ב, סי’ ס”ה) כי ביום פקוד השי”ת עון אותה אומה הרשעה, יפקוד גם עון זה על עצמותם כי הוכרחנו להזדקק לשאלה מעין זו אשר דמים בדמים נגעו. ומ”מ כיון שמע”כ נ”י הפצירנו לעיין בזה אמרתי להעלות מה שנראה לפום מסת הפנאי.”<sup>30</sup>

בתשובה המשתרעת על ט”ו סעיפים פותח הרב גשטטנר בדברי הרמ”א (שו”ע יו”ד, סי’, זק”ן, ס”א) ומצטט אח”כ את התוספתא, הירושלמי, הרמב”ם ומקורות רבים אחרים. על סמך המקורות המובאים קובע הרב גשטטנר עקרונית שבימי שלטון הנאצים אסור היה לראשי הגטאות “לברר וליתן משהו להריגה” גם אם יחדוהו (=נקבו בשמו של המבוקש), “כי הרי שום איש בישראל לא נתחייב כשבע בן בכרי” שמרד במלכות דוד (שמ”ב, כ), כי מה שהמלכות הרשעה [הגרמנית] גזרה להשמיר את [כל] היהודים ח”ו לאו משום עול שעשו היהודים, [אלא] שמחמת רשעותם ושנאתם לישראל הפקירו את חייהם כצבאות וכאילות השדה.”

הרב גשטטנר קובע עוד, שלחוקי הנאצים כלפי היהודים אין תוקף של “דינא דמלכותא

28 א. וייס, לדרכם של היודנראטיים, שם עמ' 71, 93, 95, 96, 97, 99, 100.

29 השאלה נושאת בראשה את התאריך כ”א מנחם אב תש”ג.

30 ציטטתי מתוך צילום כתב היד של השאלה והתשובה שהיה ברשותי. בינתיים נדפסו הדברים, ראה הרב ר' נתן גשטטנר, שו”ת להורות נתן, בני ברק תשנ”ב, סי’ ס”ה, ס”ו, ס”ז, ס”ח.

דינא". אמנם פוסקים קודמים התירו להסגיר לידי השלטונות יהודים שעברו על חוקי המדינה (כגון זייפני מטבעות) כי במקרים הנ"ל חלו החוקים על האוכלוסיה בכללה. מה שאין כן לגבי חוקי הנאצים שנגזרו רק על יהודים והם בבחינת "דינא דגולנותא ורציחה בעלמא" (סעיף א). סעיפים אחרים של התשובה דנים בפנים שונות של ההלכה: כגון דיני "רודף", "אין דוחין נפש מפני נפש", "מאי תזית דדמא דידך סומק טפיי" ועוד. בסעיף י"ד מובא סיכום ההלכה בדבר מסירת יהודים לידי הגרמנים:

"וא"כ בנידון שאלתנו כאשר שום איש מישראל לא נתחייב מיתה, אלא שהרשעים הפקירו דמם של ישראל ובכל פעם ביקשו להוציא להורג מספר מסויים, פשוט דאין מוסרים בידם. ומכל שכן היכי שלא נקבו בשם פלוני אלא שאמרו שיוציאו להם מספר מסויים דאין זה בכלל יחדון[הו] לכולי עלמא".

בסעיף האחרון (ט"ו) של תשובתו מתיחס הרב גשטטנר בעניין איבוד עצמי לדעת של אחד מראשי הגיטו. להלן קטעים מדבריו:

"ומה ששאל אם רשאי לאבד עצמו לדעת שלא למסור בידיים (במו ידיו) יהודים בידי הרשעים. הנה בב"י (יו"ד, סי' זק"ן) הביא מס' אורחות חיים דפליגי ראשונים אם מותר לאבד עצמו לדעת כדי להנצל מיסורין עיי"ש. ובשו"ת להורות נתן (ח"ב, סי' ס"ו) הארכנו בזה עיי"ש. אולם היכי שאינו חושש מיסורין אלא שרוצה להתאבד כדי שלא יצטרך למסור אחרים לידם נראה דגם בזה אמרינן דאין דוחין נפש מפני נפש ואסור לו להתאבד, וכשם שאינו רשאי למסור אחרים בידיים, כמו כן אסור למסור את עצמו ומכל שכן להרוג עצמו בידיים דנפש האדם אינו שלו... ואם ע"י שמסרב למסור יהרגוהו, הרי על זה אמרו דיהרגו כולם ואל ימסור נפש אחת מישראל וכרמב"ם (פ"ה מיסוה"ת) הנ"ל... ויהא רעוא שכל מה שכתבנו יהא רק בגדר דרוש וקבל שכר להגדיל תורה ולהאדירה כי לא יבוא לידי מעשה לעולם...".

מתוך התשובה מסתבר, שמעשיהם של שני סוגי היודנראטים לא תאמו את רוח ההלכה. באותם ימי המבוכה ושנות הזעם נתבלבלה ונטרפה דעתם של רבים ולא תמיד היו מסוגלים לשקול את מעשיהם לפי אמות מידה מוסריות והלכתיות.

## המשטרה היהודית בגטאות

המשטרה היהודית בגטאות כונתה "אורדנונגס דינסט" (=שירות הסדר) והיא הוקמה על פי הוראותיהם של הגרמנים ליודנראטים. המועמדים למשטרה היו צריכים להיות בעלי כושר בריאותי טובה ובעלי נסיון צבאי. אחוז ניכר מהם היו בעלי השכלה גבוהה או בוגרי בתי ספר תיכוניים. אחדים מהם היו יהודים מתבוללים. בניגוד למוסד היודנראט שאחדים מחבריו היו קשורים באיזה שהיא צורה עם הנהגת הקהילה מלפני המלחמה, הרי שהמשטרה הייתה מוסד חדש לגמרי והמתגייסים למשטרה לא היו מעורים בחיי הקהילה מלפני המלחמה. כעשרים אחוזים מבין השוטרים היו פליטים שהגיעו מחוץ לגטו והיו מנותקים מכלל אוכלוסיית הגטו.

לשורות המשטרה התגייסו גם אנשים מפוקפקים שכל מטרתם היתה להפיק משירותם תועלת פרטית, ולשם כך היו מוכנים לסייע בידי הגרמנים לבצע את הגזירות האכזריות ביותר.<sup>31</sup>



שוטרים יהודים מובילים ילד למקום הריכוז

עד תקופת הגירושים היו השוטרים היהודים ממונים על שמירת החומות ושערי הגטו מבפנים (מבחוץ שמרו גרמנים, פולנים וליטאים), לחימה בפשע, שמירה על סדר ונקיון, הובלת עובדים למקומות עבודה והחזרתם לגטו ועוד. מדי פעם הטילו עליהם הגרמנים תפקידים נוספים. כאשר הוקמו בגטאות בתי משפט הוטל על השוטרים להוציא לפועל את פסקי הדין. בגטאות אחדים ציוו הגרמנים על השוטרים היהודים להשתתף בתליות הפומביות של יהודים. השוטרים נהנו מזכויות יתירות. הם קיבלו מנות מזון מוגדלות והיו פטורים מעבודות כפייה ומתשלומי כופר למיניהם. היו שוטרים שתמורת שוחד היו מוכנים להעלים עין מן ההכרחות ולמחוק שמות אנשים שנדרשו לצאת לעבודות כפייה או שהיו מועמדים לגירושים. רבים מהשוטרים יכלו להרשות לעצמם לחיות חיי מותרות, הוללות ושכרות, בעוד שאחרים גועזו מרעב. אין פלא שהם היו שנואי נפשם של יושבי הגטאות.

מעטים מאוד היו היהודים החרדים ששרתו במשטרה. לרובם חסרו ודאי התכונות שהיו דרושות כדי לשרת במשטרה (נסיון צבאי, השכלה תיכונית וכו'). אך את הסיבה העיקרית להמנעותם לשרת במשטרה יש לראות במניעים דתיים-מוסריים. הרב קלמן פרבר מתאר

31 לענייני המשטרה ראה בהרחבה ישעיה טרונק, שם עמ' 424-486; האנציקלופדיה של השואה, ת"א תשי"ג, כרך ג, עמ' 764-766.

שוטר יהודי אחד שומר מצוות ששירת בגטו וילנה. שוטר זה לא החאים לכל הנוף האנושי שכמשתרה. זה תיאורו:

"יוס יוס אני פוגש את אידל'ה בבית המדרש של שאול'קה. מדי השוטר אינס הולמים אותו... בעצמו הוא חניך ישיבה... אידל'ה הוא אחד השוטרים הבודדים ואולי היחיד ביניהם בגטו שזכה להערצה מכל החוגים. גם מתנגדי השוטרים אומרים עליו: 'אידל יוכיח שאפשר להיות שוטר ובכל זאת להישאר יהודי ישר טוב ונאמן'. אחרי חיסול הגטו גם הוא נשאר במחנה ה.ק.פ. כשוטר ב'פנצ'רקה' (ראה בפרק על וילנה)... מספר הפועלים היהודים היו רשומים אצלו בדיוק: היוצאים לעבודה, החולים וכו'... את עבודתו הוא ממלא באחריות רבה. בזמנו הפנוי אין אידל'ה נפרד מהתנ"ך הקטן שהוא מחזיק ברשותו... הוא מכין את ארוחתו הדלה. הוא אינו אוכל מהדוד הכללי, מטעמי זהירות בכשרות. בכלל זהיר אידל'ה במצוות קלות כבחמורות... בשבת היה אידל'ה הסופר והמונה של היוצאים לעבודה וחברו למקצוע היה רושם, כי אידל'ה כמובן לא יכתוב בשבת. הרשימה היתה נשאת ביזו... באחת השבתות באייר תש"ד בא איש ס.ס. יחד עם מפקד המשמר הגרמני לבקר את המחנה. אידל'ה סידר את האנשים שורות שורות, פור אותם כרגיל... חברו רשם את כל המספרים".

הרב פרבר ממשין בתיאורו, שאיש ה-ס.ס. הבחין, שאידל'ה רק ספר את האנשים וחברו רשם את מספרם, ומיד התפרץ לעברו: "מדוע לא רשמת כמו ידך את המספרים... אני מצווה עליך לרשום תיכף את מספר האנשים בכתב ידך". אידל'ה השיב "אני לא כותב בשבת". איש ה-ס.ס. איים עליו להרגו ברובהו, אך אידל'ה עמד על שלו "בשבת אינני כותב". איש ה-ס.ס. החליט להרפות ממנו וציוה על המסדר להתפור.<sup>32</sup>

אם כי הדעות בין שרידי הגטאות על השוטרים היתה בדרך כלל שלילית, מסתבר שהיו ביניהם גם יחידים סגולה שלא איבדו צלם אנוש גם כאותם הימים. היו שוטרים שלא היו מסוגלים לשאת יותר בתפקידיהם והתפטרו מן המשטרה. הללו נשלחו יחד עם שאר המגורשים למחנות. היו שוטרים שמילאו את הוראות הגרמנים למראית עין ובעת הגירושים הכריזו (בגרמנית או בפולנית), שכולם חייבים לצאת ממקום המסתור שלהם, אבל הוסיפו בלשון קודש או בעברית "יהודים – לא".<sup>33</sup>

בגטו מינסק היה שוטר יהודי שהתפרסם באכזריותו הרבה. הוא היכה והתעלל ביושבי הגטו. בסוף התחרט על מעשיו ופנה למחתרת, שמוכן לקבל על עצמו כל משימה מסוכנת נגד הגרמנים כדי לכפר על חטאותיו. הוא יצא לפרטיזאנים, שם דנוהו תחילה למיתה על מעשיו בגטו ואף חשדו בו שהוא מרגל מטעם הגרמנים. בסוף שחררוהו וביצע את המשימות המסוכנות ביותר שהטילו עליו.<sup>34</sup>

הרב אפרים אשרי דן בשתי שאלות הנוגעות לשוטרי הגטו (לפעמים הוא מכנה אותם

32 ר' קלמן פרבר, "מעשי קידוש השם של אידל'ה", זכור קובץ תיעוד, בני ברק תשמ"ד, כרך ד, עמ' 139-140.

33 טרונק, שם עמ' 458-461.

34 שם עמ' 461.

"נוגש"). באחת השאלות הוא מגולל בהרחבה את סיבת התגייסותם של יהודים אחדים למשטרת הגטו:

"פרשה מיחדת בתולדות השואה היתה פרשת היהודים שהתקרו בו מרצונם או מאונסם לגרמנים הארורים בחשבם שעל ידי כך יצילו את עצמם מלהיות שותפים לגורל אחיהם היהודים ונפשם תהיה להם לפליטה וחיתה בגלל עבדם את הגרמנים, אולם ידוע כי מרה היתה באחריותם. לא הועיל להם כלום ביום עברה וגורלם נחרץ בבוא מועד יחד עם כל אחיהם היהודים. אמנם רובם היו שהוכרחו לעשות את מלאכת הגרמנים בעל כרחם, והיו גם כאלה שחשבו בתמימותם שיכלו לנצל את דבר התקרבותם לגרמנים... לטובת אחיהם המעונים להשתדל עבורם אצל הצר הצורך שיקל מעליהם את עול השיעבוד, אולם הצד השווה שבהם היה שכל אלה שהיו מקורבים לגרמנים תהיה מאיזה סיבה שתהיה, השניאו את עצמם בגלל זה על אחיהם היהודים ונחשבו בעיניהם כבוגדים שהוציאו את עצמם מכלל ישראל ומגורלם".<sup>35</sup>

לאחר דברי הקדמה אלו מפרט הרב אשרי את השאלה לגבי שוטר ("נוגש") שהיה מקורב לגרמנים ובסופו של הדבר נהרג על ידם. לפני מותו התוודה לפני היהודים על עוונותיו "ובככי ובתחנונים ביקש מחילה מאת קונו על מעשיו אשר עשה". לאחר המלחמה התלכטו האנשים אם מותר בבית הכנסת בשעת מתן "עליה" לתורה לבנו להזכיר את שם האב השוטר כפי שנוהגים להכריז "יעמוד פלוני בן פלוני". הרב אשרי השיב, שאין לבזות את בן השוטר ויש להעלותו לתורה תוך כדי ציון שם אביו, ומה עוד שאביו הרי חזר בתשובה לפני הריגתו.<sup>36</sup> שאלה נוספת נשאל הרב אשרי בעניין שוטר ("נוגש"), אם מותר לאחר המלחמה למנותו כשליח ציבור שיעבור לפני התיבה. גם בשאלה זו מגולל הרב אשרי מקצת ממעשיהם של השוטרים:

"שוטרי בני ישראל אלו שהגרמנים הארורים העמידו על עם ה' להכביד עליהם עולם, היו אצים עובדי הכפיה האומללים לאמור, כלו מעשיכם דבר יום ביומו, הם הכבידו את העבודה על האנשים שיעשו בה כדי למצא חן בעיני אדוניהם הגרמנים ולא עוד אלא שהיו מביאים את דיבת אחיהם רעה אל הגרמנים כי נרפים הם נרפים".<sup>37</sup>

מסקנתו של הרב אשרי לשאלה זו היתה:

"שאין למנותו ש"צ לכתחילה כשיש עליו ריגון שנתפס בעבירה, ועל אחת כמה וכמה בנידון דידן, שידוע ומפורסם ברבים התנהגותו של השוטר לשעבר זה, איך שהיה מתעלל באחיו היהודים בחרפות וגידופים בהרמת יד ובהכאות, בנידון זה בודאי אין למנותו לכתחילה אף שהוא אומר שעשה תשובה".<sup>38</sup>

35 ר' אפרים אשרי, שרית ממעמקים, ניו יורק תשכ"ט, כרך ג, סי' י"ב.

36 שם, וראה גם למעלה בפרק על וילנה עמוד 231.

37 שרית ממעמקים, שם כרך ג, סי' י"ד.

38 שם.

במחנות הריכוז ובמחנות ההשמדה מינו הגרמנים אנשי "קאפו" שישגיתו על היהודים בעבודות השונות בהן הועסקו. אנשי ה"קאפו" התמנו בחלקם מבין האסירים הפוליטיים או מבין הוותיקים שבמחנה. ברובם היו ממוצא גרמני או מבני עמים אחרים, ולפעמים התמנו לתפקיד זה גם יהודים. אנשי ה"קאפו" נהנו מזכויות יתרות במחנה. באכזריותם הרבה הם הטילו אימה על יושבי המחנה.

לאחר המלחמה נתעוררה שאלה הלכתית אם יש למסור אנשי "קאפו" יהודיים לידי השלטונות. בשאלה זו דן הרב שלמה זלמן ברוין מברוקלין. להלן השאלה:

"בחורבנו האירופי בידי הנאצים ימ"ש סבלנו הרבה לדאבוננו גם מהרוצחים אשר ממעי ישראל יצאו, ואם תחילתם באונס הרי סופם ברצון, להוציא אל הפועל פקודת המרצחים הנאצים גם במקום שאפשר היה להציל.

ועכשיו אחרי המלחמה לא די שרצחו אלא גם ירשו, וישנם מהם שנתעלו כעסקני ציבור וגם כמנהיגים, גם בארץ וגם בגולה, ורק בפגוש אותם קרובי הנרצחים או המעונים והמוכים על ידם בעצמם מוסרים אותם מיד לערכאות לעשות בהם נקמה.

והנה קמה מבוכה בישראל: יש אומרים שמצוה למוטרס לשלטון, ויש אומרים מה דהוה הוה ואין למסרם. בשעה זו אמרתי לנפשי, אולי טוב לעיין בספרים ולהוציא משם את דעת התורה בעניין הזה".<sup>39</sup>

מסקנתו של הרב ברוין היא, שמאחר שמעשיו של אותו "קאפו" נעשו כבר בעבר אין למסרו לשלטונות (מוחר היה למסרו לשלטונות כשעמד לבצע את מעשי הרצח). מצד שני אם אותו איש "קאפו" ייעצר על ידי השלטונות אין צורך להגיש לו עזרה כדי להצילו.

שאלה אחרת בעניין "קאפו" הופנתה לאחר המלחמה על ידי הרב אברהם מאיר איזרעאל אל שני הפוסקים רבי יצחק יעקב וייס ואל רבי ישראל וולף. הרב יזרעאל נשאל על ידי יהודי שהיה במחנה בוכנוולד והוכה שם ע"י "קאפו" יהודי מכוח רצח, וכתוצאה מן המכות לא היה בכוחו לצאת להעבודה. אנשי ה-ס.ס. ניסו לברר מדוע לא יצא לעבודה והשיב להם כי הוכה על ידי ה"קאפו". הגרמנים רצחו את איש ה"קאפו". היהודי שהוכה ע"י ה"קאפו" סבל לאחר המלחמה שנים רבות מנקיפת מצפון לכן שאל את שאלתו מן הרב יזרעאל שהפנה את השאלה לשני הפוסקים הנ"ל. זה נוסח השאלה המובא בספרו של הרב ישראל וולף:

"ע"ד שנשאל כת"ר מאיש יר"א, היות בהיותו במחנה בוכנוואלד הארורה והי' לו שם נוגש יהודי "קאפא" (שנתמנה ע"י הרשעים הגרמנים הארורים ימ"ש — המשפט שבסוגריים מופיע במקור) אשר מילא את תפקידו באופן אכזרי מאד והכה ורצח נפשות, ופ"א [נפעם אחת] נפל עליו הנוגש ההוא, בידי המלאים דמים והכה אותו מאד ולמחרתו ל"ה [לא היה] יכול לעמוד ממשכבו ולילך למקום העבודה, וכאשר בא קצין העס. עס [ס.ס.] ימ"ש ושאל אותו מדוע לא הלך לעבודה, סיפר לו את כל אשר קרהו והראה את גופו

39 ר' שלמה זלמן ברוין, "דין רוצח במחנות השמדה", המאור (כעריכת ר' מאיר אמסל), תשי"ב, חוברת ה, מנחם אב, עמ' 11-12, חוברת ו' אלול, עמ' 10-11.

הפצוע שמכף רגל עד ראש אין בו מתוס... תיכף ומיד לקח עמו את הנוגש ואסרוהו במאסר והמה היכו אותו מכות רצח כנימוסם והכהו נפש ומת מפצעיו ר"ל, ועתה אחרי ימים רבים מתיירא לנפשו האם אין עליו אשמה כדין מסור שמסר את הקאפא להריגה... האם צריך כפרה על זה".<sup>40</sup>

הרב וולץ השיב, שהשואל אינו צריך שום כפרה כי איש ה"קאפו" עלול היה להרוג גם יהודים נוספים ודינו כדין "רודף" שמותר להרגו. תשובתו של הרב וייס שונה במקצת והוא משיב, שהשואל בכל זאת צריך לקבל על עצמו "איזה תשובה כפי שיוורה גדול וצדיק מפורסם". שאלה נוספת בעניינו של קאפו נשאל הרב אברהם מאיר איזרעאל והשיב עליה בעצמו. מתוך השאלה והתשובה מסתבר, שאנשי הקאפו שנהנו מחיים טובים במחנה ו"שהיו דרים בצריפים חמים והיו מלאים כל טוב באכילה ושתייה ככל אות נפשם" הורשו לקחת לעצמם "משרתים מבין אחיהם השבויים לשרתם כעבדים". משרתם של אנשי הקאפו גם כן נהנו במקצת "מטוב אדוניהם". פעם שאל במחנה אחד איש קאפו יהודי את משרתו היהודי, שהיה ירא שמים, אם לאחר המלחמה הוא "יגלה את נבלותיו ומעשיו הרעים" לאתרים. משרתו של הקאפו "נשבע לו בשם ה'... שלא יגלה את מעשיו הרעים לשום נכרא שבעולם". לאחר המלחמה נתבע איש הקאפו למשפט. משרתו של הקאפו פנה בשאלה, האם עליו לקיים את שבועתו או אולי מותר לו להעיד נגדו.

הרב איזרעאל השיב, שמעשיו של הקאפו נעשו מתוך כורח נסיבות החיים ולא עשה את מעשיו במזיד. הוא מציין את העובדה שלפני המלחמה הוא היה ידוע כ"איש תם וישר" וגם לאחר המלחמה חזר איש הקאפו לחיים ישרים. לקראת הסוף הוא מסיים: "נראה שבודאי חלה עליו [על משרתו של הקאפו] השבועה ואין לו לילך ולהעיד נגד הנוגש וכבר איתא בגמרא יבוא בעל הכרם ויכלה את קוציו".<sup>41</sup>

### משפטים שנערכו לאחר המלחמה לבעלי תפקידים בימי השואה

לאחר המלחמה דרשו שרידי "שארית הפליטה" שהתרכזו במחנות עקורים ובמספר ערים באירופה להעמיד בפני "בתי דין כבוד של יהודים" חברי יודנראטים אחדים, שוטרים ואנשי "קאפו". היו מקרים שהנאשמים עצמם ביקשו להעמידם לדין כדי לטהר את שמם. "בתי דין כבוד" כאלה פעלו בברגן בלזן, בלאנדסברג, במינכן, ברומא ועוד. בתי הדין קבעו, שאין להאשים אדם רק משום שהשתייך למנהלת הגטו או שמילא תפקיד מסויים במחנה, יש לדון כל אדם רק לפי מעשיו ולגופו של העניין. האשמות כבדות יותר הוטלו על השוטרים מאשר על אנשי היודנראטים.

סמכותם של "בתי דין כבוד" אלו היתה בעיקר סמכות מוסרית. בפסקי דין שלהם קבעו,

40 ר' ישראל וולץ, דברי ישראל, בני ברק תשמ"ה, כרך ג, סי' ק"נ; ר' יצחק יעקב וייס, שו"ת מנחת יצחק, ירושלים תשל"ו, חלק ששי, סי' נ"ה. הבאנו את נוסח השאלה כפי שהוא מופיע אצל הרב וולץ כי סיפור המעשה אצלו מפורט יותר.

41 ר' אברהם מאיר איזרעאל, ויען אברהם (שו"ת), ברקלין תשמ"ו, חלק ראשון, חלק חושן משפט, סי' י"א, עמ' רצ"א-רצ"ד.

שאנשים שנמצאו אשמים אסור להם למלא תפקיד ציבורי בקרב קהילות יהודיות. אחדים מבין הנאשמים הוכרו כבוגדים והוטל עליהם חרם. אחרים זוכו ושמם טוהר. מתוך הערויות התברר שהיו אנשים שהתדרדרו לשפל המדרגה המוסרית, אך היו גם שהתגלו כבעלי תכונות מוסריות נעלות.<sup>42</sup>

החומר

החומר

החומר

החומר

החומר

החומר

42 ראה בהרחבה טרונק, שם עמ' 488-498. משפטים אחדים נערכו נגד מנהיגים בגטאות גם במדינת ישראל לפי "חוק עשיית דין בנאצים ובעוזריהם".